

**ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ
НАВИЧОК У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Стаття присвячена вивченню проблеми формування соціально-побутових навичок у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі, висвітленню особливостей розвитку даних навичок у дітей в нормі та з особливостями психофізичного розвитку.

Ключові слова: соціально-побутові навички, культурно-гігієнічні навички, розумово відстала дитина.

Стаття посвящена изучению проблемы формирования социально-бытовых навыков в общей и специальной психолого-педагогической литературе, описанию особенностей развития данных навыков у детей в норме и с особенностями психофизического развития.

Ключевые слова: социально-бытовые навыки, культурно-гигиенические навыки, умственно отсталый ребенок.

Зміст навчально-виховної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку має сприяти виявленню позитивних можливостей в підготовці цих дітей до доступних для них видів праці. Звідси вся навчально-виховна робота в спеціальних закладах має базуватися на таких видах конкретно практичних занять, як заняття побутовою працею, праця в навчальних майстернях, ручна праця, предметні уроки, роботи в саду, на городі. Формування побутової самостійності є одним з важливих напрямків корекційно-педагогічної роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку. Оволодіння способами самообслуговування дозволяє зменшити залежність дитини від оточуючих, сприяє підвищенню її впевненості у своїх силах, створює передумови для навчання іншим видам діяльності.

Метою нашої статті є висвітлення проблеми формування соціально-побутових навичок у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.

В дошкільній педагогіці виховання культурно-гігієнічних навичок розглядається в єдності із завданнями фізичного виховання, яке наголошує на турботі про фізичне здоров'я дитини як одному з пріоритетів педагогічної роботи (Т.А. Ільїна, Т.І. Поніманська, Ф.А. Сохін, В.І. Ядешко).

Особливості формування соціально-побутових навичок у загальній педагогіці висвітлювались лише опосередковано – в методиці викладання природознавства, у контексті санітарно-гігієнічного виховання (В.П. Горощенко, В.І. Кузнєцова, Л.Ф. Мельчаков, С.А. Павлович, В.М. Пакулова).

У дошкільній олігофренопедагогіці окремі аспекти формування навичок самообслуговування вивчались у зв'язку із особливостями соціальної поведінки дошкільників (Н.Г. Морозова), розвитку побутового сюжету в грі (О.П. Гаврилушкіна, Н.Д. Соколова), навчання предметним діям на заняттях із самообслуговування (О.А. Катаєва, О.А. Стребелева), розвитку самостійності у соціально-побутовій діяльності (Г.І. Шинкаренко).

Стосовно допоміжної школи зазначена проблема частково розглядалася окремими авторами у поєднанні з вивченням морального виховання розумово відсталих школярів, корекції соціальної поведінки (А.М. Висоцька, О.М. Вержиховська, Г.М. Дульнєв, В.М. Мачіхіна, В.М. Синьов), методики природознавства (В.В. Ісаєнко, Л.С. Стожок, К.П. Ягодовський), особливостей викладання курсу "Соціально-побутове орієнтування" (Л.С. Дробот, С.Ю. Конопляста, Н.П. Павлова, А.І. Раку, Г.І. Савіцька), психологічних особливостей формування навичок самообслуговування (О. В. Мамічева), формування здорового способу життя (О.В. Коган), розвитку просторового орієнтування

(І.М. Омелянович).

У дошкільному дитинстві закладаються основи здоров'я, виховуються основні риси особистості людини. Сім'я, дошкільні заклади мають створити сприятливі умови для опанування навичок самообслуговування, оптимального фізичного розвитку дитини, отримання знань про людський організм. Одним із основних завдань виховання дітей в дошкільному закладі є оволодіння основами особистої гігієни. Йдеться про охайність, чистоту тіла, одягу, взуття, гігієну приміщення, режим дня (сон, харчування, раціональна організація активної діяльності і відпочинку). З раннього віку дитину слід привчати до систематичного догляду за своїм тілом, прищепити навички здорового способу життя.

В дошкільній педагогіці для визначення соціально-побутових навичок використовується термін "культурно-гігієнічні навички". Культурно-гігієнічні навички поєднують у собі явища гігієни і культури. Діти мають усвідомити, що їхнє ставлення до гігієнічних вимог є не лише ставленням до власного здоров'я, а й свідченням поваги до людей, адже неакуратна, неохайна людина викликає відразу, небажання спілкуватися з нею. До культурно-гігієнічних навичок, якими повинні оволодіти діти протягом дошкільного дитинства, належать: навички їжі (акуратно їсти, користуватися посудом, серветкою та ін.); навички догляду за тілом (умивання, чищення зубів, розчісування волосся та ін.); навички утримання у чистоті і порядку одягу, дотримання порядку в приміщенні, його прибирання; навички здійснення різних видів діяльності (гри, праці, навчання) з дотриманням культурно-гігієнічних вимог.

Основними напрямками роботи з виховання культурно-гігієнічних навичок у дітей дошкільного віку є: формування мотиваційних установок на здоровий спосіб життя як основну умову збереження і зміцнення здоров'я; формування бережного ставлення до власного здоров'я; прищеплення навичок особистої гігієни; ознайомлення дітей із способами профілактики захворювань і запобігання травматизму; формування культури діяльності, дотримання гігієнічно обґрунтованих вимог до організації життєдіяльності загалом.

В загальній педагогіці існує визначення санітарно-гігієнічного виховання, під яким розуміється "систематичний, цілеспрямований вплив на школяра з метою формування системи гігієнічних знань, зміцнення здоров'я" [6, 307]. Санітарно-гігієнічне виховання учнів загальноосвітньої школи передбачає послідовне розширення в учнів гігієнічних знань в процесі навчально-виховної роботи, розвиток фізичної культури, дотримання режиму харчування, проведення профілактичних заходів, які попереджують захворювання і травми. В

завдання санітарно-гігієнічного виховання входить створення найбільш сприятливих умов для нормального розвитку фізичних і духовних сил школяра. Санітарно-гігієнічне виховання в загальноосвітній школі починається з 1 класу. На заняттях вчитель знайомить школярів з розпорядком дня, правилами особистої гігієни, режимом харчування, говорить про необхідність дотримуватися чистоти і порядку в навчальних кімнатах та ігрових куточках. Завдання – вчителя навчити дітей слідкувати за собою, правильно мити руки, чистити зуби, причісуватися. Знання правил особистої гігієни, як показують дослідження В.І. Кузнєцової, В.М. Пакулової, необхідно дітям не тільки в школі, але і дома, в громадських місцях: в їдальні, в транспорті, під час прогулянок, роботи на навчально-дослідній ділянці [5, 46].

На уроках в 2- 4 класах розвиваються і конкретизуються знання про режим дня і особисту гігієну, майже в кожній темі з природознавства надається можливість для здійснення санітарно-гігієнічного виховання учнів. Учні знайомляться із складом їжі і кількістю калорій в ній, правилами і режимом харчування, санітарними вимогами до харчових продуктів, заходами із попередження харчових отруєнь, змістом і значенням трудової діяльності, видами відпочинку, оптимальною тривалістю часу підготовки до занять, чергуванням розумової і фізичної праці, тривалістю сну. Санітарно-гігієнічне виховання включає в себе постійний контроль за виконанням дітьми санітарно-гігієнічних норм і правил поведінки вдома і в громадських місцях, проведення санітарно-гігієнічних заходів.

Стосовно дошкільної олігофренопедагогіки, предметна діяльність у розумово відсталих дітей без спеціального навчання стає провідною лише в старшому дошкільному віці. Разом з тим, вона є основною при формуванні інших її видів. Тому навчання предметним діям і її формування є одним із центральних завдань в корекційній роботі спеціального дитячого садочка. Навчання предметним діям проводиться на заняттях із самообслуговування, з розвитку гри, із ознайомлення з оточуючим, на всіх видах занять із трудового виховання і в процесі проведення всіх режимних моментів дитячого садочка. Цю роботу проводять постійно на протязі всіх чотирьох років навчання. На подальшому засвоєнні дій з предметами, на засвоєнні способів їх застосування, базується виникнення самообслуговуючої і трудової діяльності.

Оволодіння елементами самообслуговуючої діяльності є прямим продовженням розвитку предметної діяльності малюка, робить для нього соціально значущими самі предметні дії і вимагає нового рівня оволодіння предметними і знарядійними діями. Оволодіння елементами трудової діяльності є непростю справою для дошкільників з

порушеннями психофізичного розвитку. Самообслуговування включає в себе ряд складних за своєю структурою навичок, якими повинні оволодіти діти. Для дитини при цьому виникає два утруднення: у визначенні і засвоєнні послідовності операцій і в оволодінні кожної з них [3, 65]. В даному випадку малюк вже не може залишатися на рівні розуміння функціонального призначення предметів чи приблизного знання складу дій. Він повинен оволодіти як структурою дії, так і кожною операцією, яка складає дію. Таким чином, виникнення самообслуговуючої діяльності має велике значення в засвоєнні розумово відсталого дитиною досвіду дій з предметами, сприяє розумінню ролі кожної окремої дії і її логічної послідовності.

Формування соціально-побутових навичок та елементів трудової діяльності здійснюється на спеціальних заняттях і в побуті, і проводиться в двох напрямках. З однієї сторони, дітей знайомлять з працею дорослих, із значенням праці в житті всього суспільства, виховують повагу до праці дорослих. З іншої сторони, санітарно-гігієнічне і трудове виховання проводиться при організації практичної діяльності дітей – при формуванні навичок самообслуговування, на заняттях: з ручної праці, в процесі господарсько-побутової праці і праці в природі.

Дітей спеціально знайомлять з різними професіями дорослих. Їм не тільки розповідають, але й показують, як вони працюють: спочатку в найближчому оточенні, в повсякденному житті (няня, двірник, вихователь, кухар, лікар). Потім дітей знайомлять з тим, як працюють дорослі за межами дошкільної установи. За даними О.П. Гаврилушкіної, Н.Д. Соколової, значну допомогу в розумінні значення праці, в засвоєнні знань про людей різних професій може надати гра, в якій діти під керівництвом педагогів і вихователів будуть обігравати отримані під час спостережень враження, почергово виконуючи ролі шофера, продавця, перукаря тощо [1, 52].

Разом з формуванням уявлень про працю дорослих проводиться організація трудової діяльності самих дітей. На перших роках навчання особливе місце приділяється прищепленню навичок самообслуговування і культурно-гігієнічних навичок. Ці навички формуються на спеціальних заняттях і закріплюються під час всіх режимних моментів. Механізм їх формування достатньо складний, так як їх засвоєння вимагає певного рівня розвитку уваги, наслідування, тому цей напрямок виховання не втрачає свого значення до кінця перебування дітей в дошкільній установі. Якщо навчання навичкам самообслуговування проводиться правильно, із врахуванням особливостей розвитку моторики, сприймання, уваги дітей, то ці заняття сприяють також формуванню в

дітей позитивного відношення до праці, бажання працювати, вміння долати посильні труднощі.

Спеціальні корекційні заняття із соціально-побутового орієнтування спрямовані на практичну підготовку учнів допоміжної школи до самостійного життя і праці, на формування в них знань і вмінь, які сприятимуть соціальній адаптації та підвищенню рівня загального розвитку учнів. На цих заняттях систематично формуються і вдосконалюються в дітей необхідні їм навички самообслуговування, ведення домашнього господарства, орієнтування в навколишній дійсності. Учні ознайомлюють з тими підприємствами і установами, куди вони можуть звернутися з різних питань у процесі самостійної організації свого побуту.

Як зазначає Л.С. Дробот, на уроках соціально-побутового орієнтування учні 5 – 9 класів допоміжної школи отримують знання, що стосуються:

1) особистої гігієни: знання про значення особистої гігієни для здоров'я людини (ранкова гімнастика, догляд за волоссям, обличчям, зубами, шкірою; загартування організму; догляд за шкірою рук, ніг), про шкідливість паління, алкоголю, знання про косметичні засоби (мило, шампуні, креми, лосьйони, дезодоранти та ін.);

2) гігієни харчування: знання про значення харчування для здоров'я людини; про санітарно-гігієнічні вимоги до процесу приготування їжі (обробка продуктів харчування); про посуд (догляд за посудом); зберігання продуктів харчування та готової їжі; засоби догляду за посудом; про санітарно-гігієнічні вимоги і правила безпеки під час приготування їжі; поживна цінність харчових продуктів;

3) догляд за житлом: знання про гігієнічні вимоги до житлового приміщення (простір, затишок, чистота, освітлення); робоче місце школяра, про правила безпеки під час користування побутовими електроприладами; про засоби миття, санітарної обробки приміщення. санвузла;

4) догляд за одягом: знання про значення одягу для здоров'я людини та гігієнічні вимоги до одягу (матеріал, розмір, призначення); догляд за одягом (чищення, прання); миючі засоби (мило, порошки); прання (ручне, машинне), сушіння, прасування[2, 40].

Основними формами навчання є заняття та екскурсії. На заняттях велика увага приділяється практичній роботі. Як методи навчання широко застосовують сюжетно-рольові ігри, демонстрацію навчальних фільмів, діафільмів і різноманітних наочних засобів навчання. У процесі формування вмінь користуватися електричними і механічними побутовими приладами, колочими і ріжучими предметами, а також скляним посудом потрібно на заняттях відводити певний час для

вивчення правил безпечної роботи. Визначаючи зміст і обсяг навчального матеріалу, вчитель орієнтується на вимоги до знань і вмінь учнів, які вказані у відповідному розділі програми, беручи до уваги, що обсяг і складність матеріалу щороку збільшуються. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність зміни та ускладнення методів і прийомів роботи.

Для успішності формування знань і умінь, які сприяють розвитку санітарно-гігієнічної культури, у процесі навчання доцільно використовувати предметну опору, наочність у вигляді малюнків, схем, таблиць, а також спеціальних текстів, плакатів, інструкційних карт тощо. Предметна опора дає змогу учням дізнатися про назви предметів (креми, лосьйони, шампуні, дезодоранти, порошки, посуд тощо), а також визначити призначення та спосіб застосування з анотації, яка знаходиться на упаковках цих предметів. За результатами дослідження Л.С. Дробот, школярі значно краще засвоюють знання, коли їм доводиться визначати призначення та спосіб використання безпосередньо з анотації, наданої до кожного предмета, який використовується в побуті.

Однією із умов соціально-побутової адаптації розумово відсталих дітей дошкільного віку та підготовки до навчання в школі є вміння орієнтуватися у просторі (О. П. Гаврилушкіна, Л.М. Кассал, Л.М. Лезіна, Н.М. Уманська). Формування просторових уявлень потребує створення в педагогічному процесі умов, що забезпечують накопичення дітьми різноманітного досвіду, розрізнення просторових ознак та відношень, набуття дітьми знань про простір у поєднанні з практикою, використання ними просторових уявлень під час розв'язування будь-яких задач. Просторове орієнтування є одним з найбільш розповсюджених дефектів, своєрідний недорозвиток уміння орієнтуватися у просторі і пов'язаний зі ступенем інтелекту. Л.М. Лезіна, вивчаючи особливості просторового орієнтування розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку, вказувала на невміння дітей орієнтуватися в будові власного тіла, визначати просторові відношення між собою та іншим предметом, орієнтуватися у просторових відношеннях між предметами. Вона пропонувала у практичній роботі з розумово відсталими дошкільниками приділяти увагу своєчасному введенню просторових позначень, їх диференціації і закріпленню вміння орієнтуватися в просторових відношеннях між об'єктами [4, 17].

Розвиток особистості розумово відсталих дітей відбувається під впливом суспільних відносин, людей, які передають їм знання і досвід. Із накопиченням соціального досвіду, його засвоєння у дітей формується система моральних уявлень, ціннісних орієнтацій, мотиваційно-життєвих потреб, на основі яких виробляються норми та звички поведінки.

Проаналізувавши літературні джерела з проблеми формування соціально-побутових навичок можна зробити такі висновки:

1. Предметна діяльність у дітей з порушеннями психофізичного розвитку, без спеціального навчання, стає провідною лише в старшому дошкільному віці, разом з тим, вона є основною при формуванні інших її видів. Оволодіння елементами самообслуговуючої діяльності є прямим продовженням розвитку предметної діяльності малюка, робить для нього соціально значущими самі предметні дії і вимагає нового рівня оволодіння предметними і знарядійними діями.

2. Діти приходять у допоміжну школу з певними ознаками недорозвитку важливих компонентів соціально-побутового орієнтування, що може ускладнювати їх навчання, знижувати корекційну роботу і розвиток інтелектуального рівня, тому корекцію недоліків просторово-аналітичної діяльності потрібно починати якомога раніше, ще в період дошкільного навчання.

3. Необхідне здійснення індивідуалізованих програм навчання, виховання і корекційно-розвивальної роботи із соціально-побутового орієнтування, адаптованих до актуального рівня розвитку дитини і орієнтованих на корекцію змісту освіти.

4. Оволодіння способами самообслуговування дозволяє зменшити залежність дитини від оточуючих, сприяє підвищенню її впевненості у своїх силах, створює передумови для навчання іншим видам діяльності.

5. Виховання соціально-побутових навичок виступає в ролі важливої умови переходу від нижчих до вищих рівнів розвитку психічної діяльності дитини, і являє собою цілісний процес взаємодії якостей, які формуються у дитини.

Список використаних джерел:

1. Гаврилушкина О.П., Соколова Н.Д. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников: Кн. для воспитателя. – М.: Просвещение, 1985. – 72 с.
2. Дробот Л. Змістове та методичне забезпечення формування санітарно-гігієнічної культури на уроках соціально-побутового орієнтування у спеціальній школі для розумово відсталих дітей // Дефектологія. – 2005. – № 3. – С. 39-41.
3. Кулеша Э. Освоение предметных действий умственно отсталыми детьми // Дефектология. – 1989. – №3. – С. 65-68.
4. Омелянович І. Формування просторового орієнтування у дітей з порушеннями розумового розвитку // Дефектологія. – 2003. – №4. – С. 16-19.
5. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавания природоведения. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія, 2000. – 544 с.

The article devoted to the problem of the forming social-home skills at the common and special psychological-pedagogical literature, description of the peculiarities development these skills beside normal children and with mental backwardness.

Keywords: social-home skills, culture-hygienic skills, mental backwardness child.

Отримано 30.05. 2011 р.